

VAHİY

(الوحي)

Allah'ın dilediği emir, hüküm ve bilgileri peygamberine bildirmesi anlamında terim.

Sözlükte “hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek” anlamındaki **vahiy** (**vahy**) terim olarak “Allah'ın bir emri, bir hüküm veya bilgisi peygamberine gizli olarak bildirmesi” demektir (*Li-sânü'l-'Arab*, “vhy” md.). Vahiy kavramı Kur'an-ı Kerim'de yetmiş aşkın yerde fiil kalıplarıyla, altı yerde de “vahy” şeklinde geçer ve bu âyetlerin çoğunda Allah'a, bunun dışında şeytana ve yardımcılarına nisbet edilir. Allah'a izâfe edilen vahyetme fiilli peygamberler yanında Hz. Mûsâ'nın annesinde olduğu gibi insanlara, meleklerle, arılara, yer küresine ve göklere yöneliktir. Şeytanlara atfedilen vahiy sözlük anlamındadır ve şeytanın kendi dostları olan insanlara ve cinlere, peygamberlerle müminlere düşmanlık etmeleri için gizlice telkinde bulunmasını ifade eder (el-En'âm 6/112, 121). Bazı âyetlerde (en-Nahl 16/2; el-Mû'min 40/15) peygamberlere indirilen vahyin “ruh” diye anılmasının sebebi vahiy insanları, mecazi mânada ölüm demek olan bilgisizlik ve imansızlıktan kurtarıp onların gerçeği bulmasına yardım etmesi hikmetine bağlıdır. Özellikle Kur'an vahiyne, insanın dünya hayatının kaynağını teşkil eden unsura benzetilerek mecazi anlamda ruh denilmiştir (eş-Şûrâ 42/52; Fahreddin er-Râzî, XXVII, 190). Vahiy meleği Cebrâil için “er-rûhu'l-emîn” isminin kullanılmasını mânevî hayatla ilgili vahiy getirmesiyle açıklamak mümkündür. Hz. İsrâ'nın ruh şeklinde nitelendirilmesi de aynı sebeple izah edilebilir (*a.g.e.*, XIX, 210-220).

Kur'an'da Allah'ın insanlara emirlerini tebliğ etme vasıtaları vahyetme, perde arkasından hitap etme ve elçi gönderip sözlerini bildirme şeklinde üçe ayrılır (eş-Şûrâ 42/51). 1. Vahiy yoluyla konuşma, bir elçi bulunmadan peygamberin kalbine gizli bir işaretle ilâhî kelâmın bırakılıp öğretilmesiyle gerçekleşir. Bu tür vahiyde peygamber ilâhî kelâmı uyanıkken ruhî bir tecrübe yaşayarak alır. Allah'ın bu tarzdaki tebliği peygamberlere has olmayıp dilediği insanın kalbine ilham vermesini ve sâlih kullarına sâdik rüya göstermesini de kapsar (Elmalılı, V, 4255; Mustafa Abdürrâzık, s. 54). 2. Perde arkasından konuşmanın bazı nesnelere veya insandaki duyma merkezinde söz yaratıp işittirme yoluyla gerçekleşeceği düşünülmüştür. Allah'ın Hz.

Mûsâ ile konuşmasının (el-Kasas 28/30) bu şekilde vuku bulduğu kabul edilir. 3. Elçi gönderip tebliğde bulunma yoluyla konuşmada ise Allah melek vasıtasıyla peygamberlerine dilediğini bildirir. Bu tür vahiy aynı zamanda Allah'ın bütün insanlara yönelik hitabı sayılır (Elmalılı, V, 4255-4256).

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre Allah Teâlâ'nın peygamberlere vahyetmesi ilk insan Hz. Âdem'le başlamıştır. Âdem'in ardından Nûh'a ve sonraki peygamberlere, nihayet Hz. Muhammed'e vahyetmiş ve onu bütün insanlara son peygamber olarak göndermiştir (en-Nisâ 4/163; el-Ahzâb 33/40). Kur'an'da geçmiş peygamberlere indirilen vahiy konusunda herhangi bir açıklama yer almazken Hz. Muhammed'e gelen vahye dair bazı bilgiler verilmiştir. Buna göre Allah katında “korunmuş bir kitap”tan vahyedilen Kur'an'ın aslı levh-i mahfûzdadır (ez-Zuhruf 43/4; el-Vâkıa 56/77-78; el-Burûc 85/22). Kur'an Kadir gecesinde nâzil olmuştur (ed-Duhân 44/3; el-Kadr 97/1-3). Allah katında değerli, itibarlı, güçlü, saygın ve güvenilir bir elçi olan Cebrâil'in tebliğ ettiği kelâmdır (et-Tekvîr 81/19-23). Önceki peygamberlerden farklı şekilde Cebrâil, Kur'an âyetlerini Resûlullah'a bir defada değil zihnine ve kalbine yerleşmesi için parça parça apaçık bir şekilde okuyup tebliğ etmiştir (el-Furkân 25/32). Bunun yanında âyetler Cebrâil tarafından Resûl-i Ekrem'e okunduğu sırada o, gelen vahiy tamamen kavrayıp bir daha unutmamak için acele ile tekrara başlamış, bunun üzerine Cebrâil'in okuması bitmeden kendisinin okumaya başlaması hususunda uyarılmış (el-Kiyâme 75/16-19) ve Kur'an'ın Allah tarafından onun hâfızasına yerleştirileceği bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in bu özel durumu vahiy ürünü diğer ilâhî metinlerin hiçbirine nasip olmamıştır. Ayrıca ramazan aylarında Cebrâil o zamana kadar inen âyetleri Resûlullah'a okur, o da bunları Cebrâil'e tekrarlar (bk. ARZA). Bütün insanlara, geçmiş peygamberlere indirilen vahiyleri doğrulayan son vahye inanıp bağlanmaları emredilmiştir (el-Bakara 2/136-137; Âl-i İmrân 3/84-85). Kur'an'da peygamberlerin Allah'tan vahiy aldığına dair delillere de temas edilmiştir. Çeşitli dönemlerde yaşayan peygamberlere indirilen vahiylerin birbirini doğrulaması (Âl-i İmrân 3/81; el-En'âm 6/92; Fâtır 35/31), bunların insanlarca bilinmesi imkânsız gayba dair bilgiler vermesi (Âl-i İmrân 3/44), bireylerin ve toplumların hidayet yolunda ilerlemesini sağlaması, âyetlerin benzerlerinin insanlarca ortaya konulmaması (Hûd 11/13-14; el-İsrâ 17/89-90;

el-Kasas 28/49-50), peygamberlerin yalnızca Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşen mucizeler göstermesi (el-İsrâ 17/101-102; en-Neml 27/12), vahyi inkâr edenlerin helâk edilmesinin ardından onlardan bazı işaretlerin kalması (el-Ankebût 29/14-15, 33-35; el-Kamer 54/12-15) bu deliller arasında zikredilir. Açık delillere rağmen vahyin Allah tarafından gönderildiğini inkâr edenler ve onu alaya alanlar kâfir olarak nitelendirilmiş ve cehenneme atılacakları bildirilmiştir (en-Nisâ 4/140; el-Müddessir 74/24-26).

Kur'an-ı Kerim'de peygamberler dışında bazı insanlara da vahiy gönderildiği belirtilir. Bunlardan biri Hz. Mûsâ'nın annesidir (el-Kasas 28/7). Müfessirlerin çoğunluğu Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ'nın annesine indirildiği vahye ilham anlamı vermekle birlikte bu vahyin Hz. İsrâ'nın annesi Merjem'e olduğu gibi Cebrâil vasıtasıyla gönderilebileceğini düşünenler de vardır. Çünkü Allah'ın melek aracılığıyla kelâmını tebliğ ettiği insanın mutlaka peygamber olması şart değildir (Âlûsî, XVI, 187; Mustafa Abdürrâzık, s. 50). Cenâb-ı Hak Hz. İsrâ'nın havâriyelerine de vahiy indirmiş ve onlardan kendisine ve peygamberine iman etmelerini vahyetmiş, onlar da iman ettiklerini söylemiştir (el-Mâide 5/111). Havâriyelere gelen bu vahiy, Cenâb-ı Hakk'ın kalplerine murat ettiği mânaları koyması şeklinde yorumlayan ve bunu ilhamla özdeşleştiren âlimler de vardır. Kâdî Beyzâvî ise bu tür vahiy Allah'ın Hz. İsrâ vasıtasıyla onlara iman etmeyi emretmesi şeklinde yorumlar (Fahreddin er-Râzî, XX, 70; Beyzâvî, I, 365; Mustafa Abdürrâzık, s. 51). Kur'an'da meleklerle vahyedilmesinden de söz edilir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hakk'ın meleklerle müminlere savaşma azmi telkin etmelerini vahyettiği belirtilir (el-Enfâl 8/12). Bu vahiy levh-i mahfûzdaki yazıların meleklerce okunması tarzında da yorumlanmıştır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “vhy” md.). Ariya, yer küresine ve göklere olan vahiyelere ise “ilham ve emir” anlamı verilmiştir (en-Nahl 16/68; Fussilet 41/11-12; ez-Zilzâl 99/1-5; Fahreddin er-Râzî, XX, 69-70; Âlûsî, XIV, 181). Hadis kitaplarında vahiy konusuyla ilgili çok sayıda rivayet yer almıştır. A. J. Wensinck'in *el-Mu'cem*'inde bu rivayetler beş sütunluk bir hacmi aşar (VII, 162-165). Hadislerde, vahye dair Kur'an'daki beyanlara paralel açıklamaların yanı sıra özellikle Resûlullah'ın Kur'an dışı vahiyleri de yer almaktadır. Bu arada siyer kitaplarında Hz. Peygamber'e vahyin nüzûlü sırasında kendisinde bazı özel hallerin görüldüğü gibi meselelere temas edilir.

İslâm âlimleri vahyin aklen mümkün ve gerekli olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Zira Allah'tan vahiy aldıklarını söyleyen peygamberler iddialarını kanıtlamak için sadece O'nun yaratmasıyla gerçekleşebilen mucizeler göstermiştir. Bunun yanında aklî deliller de ileri sürülmüştür. Vahiy ürünü bilgilerin insan ve evren için gönülleri ve zihinleri tatmin eden bir yorum içermesi, düzenli ve temiz bir yaşayışı amaçlayan hidayet verici nitelikler taşıması, vahiyden yoksun olan toplumların insanları bunalımdan kurtaracak bir sistem ortaya koymaktan âciz kalması bu bilgilerin bir temele dayandığına işaret etmektedir. Farklı kabiliyetlere sahip insanlar arasından bir topluluğun diğerlerinin idrak edemediği gayb âlemiyle irtibat kurması aklen mümkündür, bu durum tarihin şahitliğiyle de sabittir (Fahreddin er-Râzî, XIX, 221; Muhammed Abduh, s. 163-168; Reşîd Rızâ, VII, 612-613; XII, 208-209). Âlimlerin çoğunluğu vahyin sadece peygamberlere verildiğini, diğer insanlarla ilgili vahyin ilham mânasında olduğunu kabul eder. Ancak vefilere de vahiy geldiğini savunan âlimler de vardır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vâhy" md.; Fahreddin er-Râzî, XX, 70; Elmalılı, V, 4259).

Vahiy türleri naslardan hareketle şöyle sıralanmıştır: 1. Sâdik rüya. Allah'ın doğrudan veya melek vasıtasıyla rüyada peygamberlere ve sâlih insanlara bildirdiği vahiy, 2. Allah'ın perde arkasından peygamberlere hitap yoluyla indirdiği vahiy. Bu tür vahiyler kalp ile değil kulakla algılanır. Türünde Hz. Mûsâ'nın yanı sıra mi'racda Hz. Muhammed'e de bu tür vahiy gelmiştir. 3. Allah'ın peygamberlerin kalbine ilkâ ettiği vahiy. Kutsî hadisler bu tür vahiylerdendir. Resûlullah'ın kalbine sözsüz telkin edilen mânalar ise diğer hadisleri teşkil eder (M. Abdülazîm ez-Zürkânî, I, 44). 4. Cebrâil'in aslî sûretinde Peygamber'e görünerek tebliğ ettiği vahiy. Hz. Muhammed'e Hira dağında ve mi'rac esnasında me'vâ cenneti yanındaki sidretü'l-müntehâda iken gelen vahiy bu türdendir. 5. Cebrâil'in kendisi görünmeden Resûl-i Ekrem'e tebliğ ettiği vahiy. Bu tür vahiy Resûlullah'a çan sesine veya arı vızıltısına benzer sesler aracılığıyla gelmiştir. 6. Cebrâil'in insan şekline girerek tebliğ ettiği vahiy. Cebrâil aştaptan Dihye b. Halife el-Kelbî sûretinde Hz. Peygamber'in yanına gelerek ona vahiy tebliğ etmiştir. Bu tür vahiylerle açık (zâhir/celî) vahiy denir. Ayrıca âlimlerin yaptığı icthadlar da ilham mânasında bir tür vahiy kabul edilmiş ve buna gizli (bâtın/hafî) vahiy denilmiştir (Ah-

med b. Muhammed el-Kastallânî, I, 58-60; Âlûsî, XVII, 184; Elmalılı, V, 4256-4260).

Vahyin peygamberler tarafından insanlara tebliğ edilmesinin gerekliliği âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Kelâmcılar özellikle Resûl-i Ekrem'e tebliğ edilen vahyin bütün insanları kapsadığını, belli bir kişiye veya zümreye tahsis edilen vahyin bulunmadığını kabul eder. Ancak aşırı Şîiler, Hz. Ali ve Ehl-i beyt hakkında Resûlullah aracılığıyla özel vahyin geldiğini iddia etmiş, daha sonra Süfiyye'ye mensup bazı âlimler de Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayete dayanarak Hz. Peygamber'den biri açıklanması, diğeri gizlenmesi gereken iki tür vahiy öğrenildiğini ileri sürmüştür. Ancak Ebû Hüreyre'den nakledilen, "Eğer Peygamber'den öğrendiğim bazı bilgileri açıklasaydım boynum vurulurdu" şeklindeki rivayetin bu görüşe ilişkin delil kabul edilmesi isabetsiz bulunmuştur. Çünkü Ebû Hüreyre'nin açıklayamayacağını söylediği bilgiler, dinde fitne ve fesadın ortaya çıkacağı daha sonraki dönemlerde gerçekleşecek zalimane uygulamalara işaret etmektedir, bunların ise Süfiyye'nin savunduğu ilm-i bâtınla bir ilgisi yoktur (Reşîd Rızâ, VI, 470-472).

Vahyin Niteliği. Âlimler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüştür. 1. Vahiy Allah'a ait kelâmdır, ilâhî zâtta mevcut mânaların lafza dökülmüş şeklidir ve Cebrâil vasıtasıyla peygamberlere indirilmiştir. Peygamberin ruhuyla irtibat kurup ona Allah'tan aldığı lafızları öğreten Cebrâil vahiy doğrudan Allah'tan alabileceği gibi levh-i mahfûzdan da alabilir. Asıl ilâhî kelâm Allah'ın zâtındaki mânalardır, harf ve seslerden meydana gelen lafza mecazen kelâm denilmiştir (Ebû Hanîfe, s. 71). Bazı filozoflarca öne sürülen iddianın aksine vahiy peygamberlerin ruhunda bulunan beşerî bilgiler değildir. Zira peygamberler, zihin harici bir varlığı olduğunu gördükleri Cebrâil'in iradeleri dışında kendileriyle irtibat kurduğunu ve bu şekilde zaruri bilgilere sahip kıldıklarını söylemişlerdir. Cebrâil vahyin öznesi değil sadece ileticisidir. Onun ilâhî vahiy peygamberin kalbine bırakmasının mahiyetini bilmek mümkün değilse de bu durum yazının bir yüzeye yazılmasına benzetilebilir. Peygamberler vahiy beşer üstü bir nitelikte değil beşerî yapılarıyla algılar. İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir (Mâtürîdî, VIII, 140-143; XVI, 151-152; İbn-i Fûrek, s. 64-67; Şehristânî, s. 454-455). Peygamberlerin melek konumuna çıkarılmak suretiyle Cebrâil'den vahiy aldığını söyleyen İbn Haldûn ve

Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî gibi âlimler de vardır (Mustafa Abdürrâzık, s. 64-65).

2. Vahiy, soyut bir cevher olan insandaki nefis-i nâtıkânın faal akılla mânevî ilişki (ittisâl) kurmasıdır. Bu ilişkinin ardından bir aynadaki görüntülerin diğer aynaya yansması gibi peygamberin ruhuna olayların sûretleri yansır. Peygamberler faal akılla irtibat kurarak akıl yürütmekle üretilemeyen bilgilere ulaşırlar. Ruhlarında maddeyi etkileme gücü bulunduğundan mucize gösterebilir, melekleri görebilir, sözlerini duyabilir ve bunları lafızlara dökerler. Ancak peygamberlerin meleği görmeleri ve sesini duymaları tamamen psikolojik olup duyarlarla ilişkili değildir. Vahiy, peygamberlerin muhayyile gücüyle ortaya koydukları sembolik temsillerden meydana gelir. İbn Sînâ bu fikirdedir (*a.g.e.*, s. 72-73). Molla Sadrâ da peygamberlerin, meleği zihinsel formda ve tasavvurî şekilde görmek suretiyle ondan bilgi aldıklarını söyler (Fazlur Rahman, *The Philosophy*, s. 186). İbn Haldûn, peygamberlerin neredeyse meleklerle aynı tür varlık haline gelmesini sağlayan ruhî bir kabiliyete sahip olduklarını ve bu sayede onlarla irtibat kurduklarını belirterek vahiy "melekten alınmış bilgi" şeklinde açıklar ve bazı yönlerden İbn Sînâ'nın görüşüne yaklaşır (*Mukaddime*, III, 980-983). Modern dönemde Muhammed Abduh ile Reşîd Rızâ da İbn Haldûn'a yakın görüşleri benimsemiş (*Tefsîrü'l-Menâr*, II, 14) Fazlurrahman ise İslâm filozofları ile kelâmcıların vahiy telakkisini uzlaştırmayı amaçlayan bir anlayışı kabul etmiştir. Ona göre Cebrâil'le ilişkilendirilen ruh peygamberin zihninde (kalbinde) gelişen ve faal konuma yükselen bir melekedir. Bu ruh fiziksel değil zihinseldir, ondan işittiği sesler de yalnızca mânalardan ibaret olup bunları lafza dökme peygamberlerdir. Vahyin peygamberin iç dünyasında belirmesi kendi isteği dışında gerçekleşir. Meleğin, vahiyleri peygamberin bilinç altına koyup oradan bilinç üstüne çıkarması mümkündür (Arpaguş, s. 164-179).

3. İnsan, bedeninin baskısından kurtularak nefisini günah kirlerinden temizleyip rabbine yönelince ruhunda Allah'ın hükümlerine ilişkin bir nur ortaya çıkar. Bu mârifet nuru cevher haline gelip kutsal ruh vasfını kazanır. Bu nur sayesinde kişide evrenin sırları tecelli eder ve Allah'tan ona bilgiler gelir. Nurun etkisi arttıkça insan meleği görür ve ondan ilâhî sözler alır. Vefiler meleği görmeden, peygamberler onu görerek bilgi alırlar. Vahiy peygamberlere yazılı metinler halinde de gelebilir. Nitekim Hz. Mûsâ'ya yazılı kitap (elvâh) indiril-

VAHİY

miş, velîlerden Ahmed b. Hanbel'e, öğrencilerinden Bakî b. Mahled'e, Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin bazı öğrencilerine yazılı vahiy gelmiştir. Fakat velîlere gelen vahiy ilham kaynaklı bir vahiy olup dinî hükme dayanak teşkil etmez. Sûfiyye'ye bağlı âlimler bu görüştedir (Şa'rânî, II, 83-84; Sâlih Uzeyme, s. 426-429; Mustafa Abdürâzık, s. 74-76). Burada Sûfiyye mensuplarıyla İslâm filozoflarının vahiy anlayışları arasında benzerliğin bulunduğu görülmektedir. Şu farkla ki İslâm filozoflarına göre yüce âlem soyut akıllar ve nefislerden oluşmakta ve dokuzuncu feleğin aklı Cebrâil'e tekabül etmektedir; insandaki ruh onunla ilişki kurabilecek kabiliyette olup vahiy bu ilişkinin ürünüdür. Sûfiyye mensuplarına göre ise vahiy yüce âlemden insan ruhuna akan bilgilerdir.

Literatürde yer alan tartışmalı konulardan biri de Kur'an dışındaki vahiy meselesidir (vahiy-i gayr-i metlûv). Başta Sünnîler olmak üzere âlimlerin büyük çoğunluğuna göre Hz. Peygamber'e Kur'an dışındaki vahiy gelmiştir. İmam Mâtürîdî, Resûlullah'a tebliğ edilen vahiy üç gruba ayırır. 1. Kur'an vahiy. Resûl-i Ekrem'e gelen vahiyden öncelikli bu vahiy anlaşılır. 2. Beyan vahiy. Hz. Peygamber'e Cebrâil vasıtasıyla veya Allah'ın dilediği başka bir şekilde tebliğ edilip Kur'an'daki helâl ve haramları açıklayan vahiydir. 3. İlham ve ifham vahiy. İnsanlar hakkında Allah'ın bildirdiği şekilde hüküm vermenin gerekliliğinden söz eden âyetin (en-Nisâ 4/105) işaret ettiği vahiydir. Resûlullah'ın dinî konularda yaptığı açıklamalara ilişkin olarak Allah'tan gelen ve doğruyu hissettiren ilhamlardan meydana gelir (*Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 251-252; krş. Reşid Rızâ, V, 279). Hz. Peygamber'e Kur'an dışında vahyin geldiğini gösteren delillerden biri de Kur'an'ın yanı sıra hikmetin de indirildiğini ve kendisine daha önce bilmediği şeylerin öğretilendiğini açıklayan âyetlerdir (meselâ bk. en-Nisâ 4/113). Sünnete sınımsız sarılmayı emreden hadisler de bu konudaki delillerden sayılır. Buna göre hikmet sünnete tekabül eder. Ayrıca bazı ibadetlerin ayrıntıları da sünnetle sabittir (*Müşned*, I, 51; III, 59; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; Müslim, "Mesâcîd", 166; Şâfiî, s. 153-154). Meselâ Kur'an'da kiblenin Mescid-i Harâm'a çevrildiği bildirilmekteyse de (el-Bakara 2/144, 149) bundan önceki kiblenin Mescid-i Aksâ olduğuna dair açıklama yer almaz. Resûl-i Ekrem'e Kur'an dışında vahiy indirilmesi, onun dünyevî konularda vahiyden bağımsız şekilde icthad yapmadığı ve beşerî söz söylemediği an-

lamına gelmez. Resûlullah'ın dünya hayatını ilgilendiren hususlarda icthad yaptığı, savaşa katılmak istemeyen münafıklara izin vermesinin isabetli görülmediğini beyan eden âyetlerden de anlaşılmaktadır (et-Tevbe 9/43; Fahreddin er-Râzî, IV, 651).

Hız. Peygamber'e Kur'an dışında vahyin gelmediğini ileri süren âlimler bazı hadislerle ve Hz. Ali ile İbn Abbas'a atfedilen görüşlere dayanır. Buna göre Resûl-i Ekrem ahabına kendisinden sonra, ona bağlı kaldıkları sürece asla sapıklığa düşmeyecekleri bir emaneti, Allah'ın kitabını bıraktığını belirtmiş, Hz. Ali ve İbn Abbas da ellerinde Kur'an'dan başka bir vahiy ürününün bulunmadığını söylemiştir. Bunun yanında kaynaklarda Resûlullah'ın gaybı bilmediğine ilişkin pek çok rivayet mevcuttur. Çağdaş hadisçilerden Mehmed Said Hatiboğlu bu görüştedir (bk. bibl.). Ancak bunun isabetli bir görüş olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Peygamber'in bütün müslümanlar için güzel bir örnek teşkil ettiği bildirilmiş (el-Ahzâb 33/21), ona itaat Allah'ın rızasına ve bağışlamasına kavuşmanın şartı olarak zikredilmiş (Âl-i İmrân 3/31-32), ayrıca kendisine Kur'an'ı açıklayıp öğretme görevi verilmiştir (en-Nahl 16/44, 64). Resûlullah güzel örnek olma, hidayete erdirmeye (eş-Şûrâ 42/52) ve ilâhî vahiy beyan etme görevlerini yine vahiy ürünü olan sünnet çerçevesinde yerine getirmiştir.

Sonuç olarak vahyin mahiyetinin kavranması ve gerçekleşme şeklinin bilinmesi insan için mümkün değildir. Ancak Resûl-i Ekrem'in sâdik rüyaları vahye benzetmesinden hareketle onu bir tür ruhî-mânevî idrak şeklinde kabul etmek mümkündür. Nitekim Gazzâlî ve İbn Haldûn gibi düşünürler, insanlara ulvî âlemdeki vâkıaların teyit ettiği sâdik rüyalar aracılığıyla bazı bilgilerin geldiğini ve bunların ulvî âlemin varlığına açık kanıtlar teşkil ettiğini söyler. İnsanların elinde bulunan kutsal metinler de vahiy olgusunun somut delilleridir. Dinî açıdan vahyin imkânı ise açıktır ve dinî bilgilere göre vahiy meleği Cebrâil, Allah'ın yarattığı ruhanî bir varlıktır. Bundan dolayı adı Rûhulkudûs ve Rûhulemîn'dir. İnsandaki ruh da kendisine Cebrâil vasıtasıyla üflenmiştir. Dolayısıyla Kur'an'da "Allah'ın ruhu" diye nitelendirilen Cebrâil'in (Meryem 19/17) Allah'ın emriyle insana üflenen ruhla ilişki kurması mümkündür. Önceki ilâhî kitaplar tahrife uğrayıp asıl şekillerini kaybederken Kur'an-ı Kerim aslı şekliyle kalmıştır. Çünkü Kur'an, Hz. Peygamber daha hayatta iken yazılı metin haline getirilmiş, ezberlenip okunmuş ve ay-

nı yöntemlerle günümüze kadar gelmiştir. Öte yandan Kur'an, önceki ilâhî kitapların esasları yanında insanlığın yeni ihtiyaçlarını karşılayacak bilgi ve hükümler içerdiğinden eski kutsal kitaplara olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır.

Vahiy konusu tefsir ve kelâm kitaplarında incelenmiş, ayrıca bu alanda müstakil eserler de yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: M. Reşid Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî* (Kahire 1932); Arthur J. Arberry, *Revelation and Reason in Islam* (New York 1957); Abdülaziz es-Seâlibî, *er-Risâletü'l-Muhammedîyye min nüzûli'l-vahy ilâ vefâtihî* (Beyrut 1997); Ahmed Abdülvehhâb, *el-Vahy ve'l-melâ'ike fi'l-Yehûdiyye ve'l-Mesihîyye ve'l-İslâm* (Kahire 1979); Ahmed Abdurrahman İsmâ, *Küttübü'l-Vahy* (Riyad 1400/1980); Raûf Şibî, *el-Vahy fi'l-İslâm* (Doha 1982); Hasan Ziyâeddin İtr, *Vahyullah: Hâkâ'ikuh ve haşâ'ışuh fi'l-Kitâb ve's-Sünne* (Mekke 1404/1984); Abdullah Abdülhay Ebû Bekir, *el-Vahy fi'l-İslâm ve ibtâlû's-şübühât havleh* (Mekke 1406/1986); Muhammed Seyyid Ahmed el-Müseyyir, *er-Resûl ve'l-vahy* (Dımaşk 1407/1987); Safvân Adnân Dâvûdî, *Zeyd b. Şâbit kâtibül-vahy ve câmi'u'l-Kur'ân* (Dımaşk 1990); Ahmed el-Meşriki, *el-Vahy ve'n-nübüvve fi'l-edyânî's-semâviyye* (Tunus 1993); Abdülhamîd İbrâhim Sarhan, *el-Vahy ve'l-Kur'ân* (Kahire 1993); Abdullah Cevâdî Âmulî, *el-Vahy ve'n-nübüvve fi'l-Kur'ân* (Beyrut 1994); W. Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslam Vahiyi* (trc. Mehmet S. Aydın, Ankara 1982); Vehbi Toprak, *Kur'an-ı Kerim'de Vahiy* (yüksek lisans tezi, 1992, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ali Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet: Sünnet-Vahiy İlişkisi* (Kayseri 1994); Muhsin Demirci, *Kur'an Vahyinin Hz. Peygamber Devrinde Tesbiti* (İstanbul 1994); Zülkarneyn Avcı, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Vahiy* (yüksek lisans tezi, 1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ömer Mahir Alper, *Akıllı-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi* (İstanbul 2000); Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy* (Ankara 2000); Reşad İlyasov, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy* (İstanbul 2002); Ahmet Yolcu, *Hız. Peygamber'in Vahye Dayanmayan Davranışları* (yüksek lisans tezi, 2005, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Zeliha Bengisu Özarlan, *Beşeri İdrak ve Vahyin Buluşma Noktası* (yüksek lisans tezi, 2006, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Aydın Işık, *Bir Felsefi Problem Olarak*

Vahiy ve Mucize (Ankara 2006); Erkan Çakır, *Vahye İtirazlar* (doktora tezi, 2006, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Hülya Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi* (İstanbul 2009); Ömer Kara, *Vahiy Vakıa İlişkisi* (İstanbul 2009); Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (İstanbul 2009).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1523; *Müsned*, I, 51; III, 59; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa ÖZ), İstanbul 2008, s. 71; Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 153-154; İbn Hişâm, *es-Sire* (Zekkâr), I, 159-166; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Halil İbrahim Kaçar), VIII, 140-143; XI (nşr. Ali Haydar Ulusoy), s. 11-12; XIII (nşr. Murteza Bedir), s. 251-252; XVI (nşr. Abdullah Başak), İstanbul 2006-2010, s. 151-152; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 59-67; Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-çalâl* (nşr. Cemil Salîbâ – Kâmil İyâd), Dimaşk 1358/1939, s. 138-139; Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdam* (nşr. A. Guillaume), London 1934, s. 454-455; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, IV, 651; XVIII, 99; XIX, 210-221; XX, 69-70; XXVII, 187-190; XXVIII, 282-287; Beyzâvî, *Envârü'l-tenzil*, İstanbul 1314, I, 365; İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Ali Abdülvahid Vâfi), Kahire 1960, III, 980-983; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), I, 48, 58-60; Şarânî, *el-Yevâkîit ve'l-cevâhir*, Kahire 1378/1959, II, 83-84; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XIV, 181; XVI, 187; XVII, 184; XIX, 121; XX, 45; XXV, 54-62; Muhammed Abdud, *Risâletü't-tevhîd* (nşr. M. Reşid Rızâ), Beyrut 1421/2001, s. 162-168; Reşid Rızâ, *Tefsîrül-menâr*, I, 133, 220-221; II, 14, 139; V, 279; VI, 67-71, 470-472; VII, 612-613; XII, 208-209; El-malîlî, *Hak Dinî*, III, 1881-1882; V, 3264, 4255-4261; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-ir-fân*, Kahire, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), I, 11-13, 42-65; Fazlur Rahman, *Prophecy in İslâm: Philosophy and Orthodoxy*, London 1958, s. 38, 98-99; a.m.f., *The Philosophy of Mullâ Şadrâ*, Albany 1975, s. 186; Mustafa Abdürrâzık, *ed-Dîn ve'l-vahiy ve'l-İslâm*, Kahire 1977, s. 45-80; Hâlid Abdurrahman el-Ak, *Uşûlü't-tefsîr ve kavâ'idüh*, Beyrut 1406/1986, s. 37-38; Sâlih Uzeyme, *Muşallahât Kur'âniyye*, Beyrut 1414/1994, s. 426-429; Mehmed Said Hatiboğlu, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, Ankara 2009, s. 24-66; Hatice Kelpetin Arpağuş, *Fazlur Rahman'a Göre Allah ve İnsan*, İstanbul 2010, s. 164-179; A. J. Wensinck – [A. Rippin], "Vahiy", *EP* (İng.), XI, 53-56.



YÜSUF ŞEVKİ YAVUZ

Diğer Dinlerde. Genel anlamda Tanrı'nın insanlarla bağlantıya geçmesini ifade eden vahiy, Tanrı veya ilâhlık kavramlarına sahip hemen her dinde başlangıç noktasını ve temel doktrinlerin kaynağını oluşturmaktadır. Kabile dinlerinde vahiy, kabilelerin veya bireylerin ruhlar âlemiyle irtibat kurması esasına dayanmaktadır. Bu şekliyle vahyin konusu tabiat üstü güç ve bu gücün kullanılmasını sağlayan bilgidir. Bu mânada Şamanizm'in ve kehanet uygulamalarının vahyin ilk örnekleri arasın-

da yer aldığı kabul edilmektedir. Peygamber geleneğine dayanan Sâmi monoteist dinler başta olmak üzere teist inanç sistemlerinde vahiy Tanrı'nın insanlarla şifahî veya ilhamî iletişimi biçiminde algılanmış, bu anlayışın sonucu olarak kutsal kitapların da vahyin lafzî veya mânevî anlamda birer kaydı olduklarına inanılmıştır. Vahiy kavramı Sâmi monoteist dinlerin yanı sıra Hinduizm ve Zerdüştilik'te öne çıkmıştır. Hint geleneğinde meditasyon, ahlâkî davranış ve nefsi kontrol yoluyla mutlak varlığın bilgisine ulaşılacağına inanılmakla birlikte Hindu inanç sistemlerinde vahiy kavramı da yer almaktadır ve bazı Hindu ekollerinde (Advayta Vedanta) vahye dayanan kutsal metnin yardımı olmadan hakikatin bilgisine gerçek anlamda ulaşamayacağı kabul edilmektedir. Sanskritçe'de vahiy karşılığındaki kullanılan "şruti" (duyulan/duyularak algılanan şey) kelimesi eskiden yaşamış azizlere aktarılan gerçekleri belirtmektedir. Şruti kapsamına giren kutsal kitaplar (Vedalar, Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanişadlar) yorumlanabilir ancak asla sorgulanamaz. Vedalar'da birçok azizden bahsedilmekte ve bunların aldığı vahyin kaynağı olarak pek çok tanrı gösterilmektedir. Vedalar'ın yorumu mahiyetindeki Upanişadlar'da vahyin kaynağının Brahman olduğu belirtilmektedir. Vedalar bazı Hindu grupları için zamansız ezeli vahye, diğer bazıları için tanrı kaynaklı vahye karşılık gelmektedir. Peygamber inancına sahip Zerdüştilik'te Sâmi monoteist vahiy anlayışına yakın bir vahiyden bahsetmek mümkündür. Zerdüştinancına göre bu dinin kurucu peygamberi olan Zerdüş, hakikat bilgisine ulaşmak arzusuyla uzlete çekildiği sırada bir melek kendisine görünerek onu mi'racı çıkarmış, burada tanrı Ahura Mazda ile görüşüp ondan yaratılışın hakikatini ve yeni dinin hükümlerini içeren bilgiler almıştır. Geleneğe Zerdüş'tün ilham ve müşahede yoluyla iki şekilde vahiy aldığı belirtilmektedir. Zerdüştiler'in kutsal kitabı Avesta'nın "Vesna" bölümünde Zerdüş'tün düşüncesinin, sözlerinin ve yaptığı işlerin baştan başa ilham eseri olduğu kaydedilmektedir (Hacaloğlu, s. 132).

Yahudilik. Bu dinde vahiy gizli ve bilinmeyen Tanrı'nın kendisini insanlara açması / göstermesi veya bildirmesi şeklinde anlaşılmıştır. Yahudi kutsal kitabı Tanah'ta (Eski Ahid) Tanrı'nın kendisini izhar etmesinin muhtelif şekillerinden (vasıtasız konuşma, teofani, müşahede, rüya vb.) bahsedilmektedir. Tanrı, Hz. Mûsâ ile Sînâ'da sadece Mûsâ'ya ait bir va-

hiy şekli olarak yüz yüze (aracısız) konuşmuştur (Çıkış, 33/11; Sayılar, 12/6-8; Tesniye, 34/10). Buna karşılık vahiy çoğu zaman Tanrı'nın "teofani" (insana görünmesi) şeklinde gerçekleşmiştir. Tanah'ta iki çeşit teofaniden bahsedilmektedir. İlkinde Hz. Mûsâ ve Hârûn ile İsrâiloğulları'ndan seçilmiş yetmiş yaşlı kimse Tanrı'ya "insan formu"nda görmüştür (Çıkış, 24/9-11); Hz. Ya'küb'un, İbrâhim'in ve İşaya'nın gördüğü teofanileri de bu gruba dahil etmek mümkündür (Tekvîn, 18/1-15; 32/25-30; İşaya, 6/1-3). İkincisinde ilâhî tecellî, İsrâiloğulları'nın çölde dolaştıkları sürece devam ettiği üzere ateş veya bulut sütünü şeklinde gerçekleşmiştir (Çıkış, 13/21-22; Tesniye, 31/15; Nehemya, 9/12-13). Vahyin bir diğer biçimi müşahede ya da vizyondur (Sayılar, 12/6). Müşahede sırasında genellikle vahyin muhtevasının anlaşılmasına yardımcı olacak şekilde değişik nesnelere de görülmüştür (Yeremya, 1/11-13). Meselâ peygamber Amos müşahedesinde bir sepet yaz meyvesi görmüş ve "yaz" (kayits) kelimesiyle "son" (kets) kelimesi arasında bağlantı kurmuş; bu şekilde kendisine İsrâil'in sonunun geldiği bildirilmiştir (Amos, 8/1-3). Teofani ya da müşahede sırasında, görünen şeylerin anlamını açıklayan sözler de vahyedilmiştir (I. Samuel, 3/1-21; İşaya, 6/8-13; Yeremya, 1/14-19; Hezekiel, 2/1-10; Amos, 8/2-14). Vahyin bir başka şekli rüyadır (Tekvîn, 20/3-7; 28/10-17; 31/10-16, 24; 37/5-10; I. Krallar, 3/5-15; Daniel, 7/1-28). Tanah'ta rüyalarında Tanrı ile konuştuğu ya da ilâhî mesaj aldığı ifade edilen kişiler (Ya'küb, Laban, Abimelek, Yûsuf, Süleyman, Daniel vb.) çoğu zaman peygamber diye nitelendirilmeler de gördükleri rüya ve bu rüyayla ilgili Tanrı'dan aldıkları açıklamalar vahiy kapsamında görülmüştür (Rowley, s. 31; Kaufmann, s. 93-94).

Tanrı'nın meleği, ruhu ve eli de vahye aracılık eden unsurlardan kabul edilmiştir. Tanrı insanlarla her zaman doğrudan konuşmamış, O'nun yerine Tanrı'nın meleği ilâhî mesajı iletmış (Tekvîn, 31/11; Çıkış, 3/2; Hâkimler, 6/11; 13/21; II. Krallar, 1/3; I. Tarihler, 21/18) ya da Tanrı'nın ruhu peygamberlerin içine dolmuş veya eli bu kişilerin üzerine gelmiş, bu yolla kendilerine ilâhî mesaj ulaştırılmıştır (Sayılar, 11/25-26; I. Samuel, 10/10; 19/20; II. Samuel, 23/2; II. Krallar, 3/15; II. Tarihler, 18/23; 24/20; İşaya, 8/11; Yeremya, 1/9; Hezekiel, 1/3; 2/2; 3/22-24; 8/1-3; 37/1; Daniel, 5/5, 22-24). Erken döneme ait pasajlarda bizzat Tanrı'nın insanlara görünüp onlarla konuştuğu ifade edilirken özellikle